

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО
ВІКУ, СХИЛЬНИХ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ»**

Виконав: студент 4 курсу
Ps1-B19z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Войтків Олександр Вікторович

Науковий керівник:
Логвіна Оксана Анатолівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної
та практичної психології

Рецензент:
Данчук Юлія Петрівна,
кандидат психологічних наук,
доцент, старший викладач кафедри
загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА, СХИЛЬНОГО ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	7
1.1. Соціально-психологічні особливості та проблеми підліткового віку.....	7
1.2. Психологічні чинники, які зумовлюють схильність до правопорушень у підлітків.....	18
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА, СХИЛЬНОГО ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	42
2.1. Організація та аналіз результатів експериментального дослідження.....	42
2.2. Соціально-психологічний тренінг як технологія роботи психолога з підлітками, схильними до правопорушень.....	53
2.3. Рекомендації для психологів, соціальних педагогів, вчителів навчальних закладів та батьків щодо психопрофілактики протиправної поведінки у підлітків.....	57
Висновки до другого розділу.....	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. За даними психологічних, педагогічних, соціологічних, юридичних досліджень у значної частини підлітків на даному етапі розвитку країни спостерігаються життєва безпорадність, пасивність, відчуженість від дорослих, зневіра та холодна байдужість до всього. На тлі девальвації загальнолюдських, зокрема моральних, цінностей у суспільстві посилюються поведінкові девіації неповнолітніх, а саме: правопорушення, злочинність, втечі з дому, алкоголізація, наркоманія, насильництво, суїцидна та агресивна поведінка тощо.

Підлітковий вік – один із найбільш складних періодів розвитку людини. Не дивлячись на відносну короткочасність (з 11 до 16 років), він багато в чому визначає усе подальше життя особистості. Саме в підлітковому віці відбувається формування та становлення психологічних характеристик особистості, зокрема характеру та поведінки. У цей період відбувається перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності, бурхлива гормональна перебудова організму, що в свою чергу робить підлітка особливо уразливим і податливим до негативних впливів соціального середовища. Дух бунтарства у підлітковому віці часто набуває деструктивних форм, при чому йдеться про деструктивність як для самого підлітка, так і для соціуму. В зв'язку з цим можуть мати прояви девіацій, відхилень у поведінці у цьому віці. Все більше неповнолітніх втягуються у злочинність, скоюють правопорушення (Булах, 2003).

У вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі дослідження, які присвячені деліквентній поведінці особистості, пов'язані головним чином з важкими дітьми та підлітками, які включені у так звану групу підвищеного соціального ризику. Серед українських дослідників проблему відхилень у поведінці неповнолітніх вивчали такі вчені, як А. Амбрумова, Б. Боднарчук, Т. Герасимів, В. Демічева, Н. Максимова, В. Оржеховська, Т. Смирнова та ін. Протиправна (деліквентна) поведінка

особистості та її профілактика стала предметом досліджень М. Богомолова, М. Докторович, М. Чуносова та ін.

Результати психолого-педагогічних, правових, медичних досліджень, державна статистика видів девіантної поведінки підлітків переконує в необхідності попередження асоціальної поведінки неповнолітніх. Виходячи з цього, значна частина вчених зосереджує свою увагу на питаннях профілактики девіантної поведінки підлітків (М. Гінзбург, Г. Грибанова, І. Козубовська, Т. Колесіна, К. Лебединська, Н. Максимова, В. Оржеховська, Л. Осьмак, Ф. Патакі, О. Пилипенко, Е. Погребняк, М. Райська та ін.).

Одним із засобів попередження відхилень у поведінці підлітків вважається засвоєння ними знань про прийняті у суспільстві моральні норми, формування позитивних моральних якостей та звичок (М. Бобньова, Б. Братусь, І. Карпець, В. Коновалова, В. Кудрявцев, П. Сидоров, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.).

Соціальна та психологічна значущість цієї проблеми зумовлює необхідність формування наукових засад її розв'язання. Серед них важливе місце посідає визначення причин девіантної поведінки та чинників схильності до правопорушень у підлітків.

Актуальність теми, її недостатня теоретична, методична й практична розробленість, необхідність розв'язання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: «Психологічні особливості дітей підліткового віку, схильних до правопорушень».

Об'єкт дослідження: схильність підлітків до правопорушень.

Предмет дослідження: психологічні особливості дітей підліткового віку, схильних до правопорушень.

Мета дослідження: з'ясування психологічних особливостей підлітків, схильних до правопорушень.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз з проблеми психологічних особливостей підлітків та дослідити психологічні чинники, які зумовлюють схильність до

правопорушень.

2. Провести психологічну діагностику підлітків, схильних до правопорушень.

3. Розробити соціально-психологічний тренінг та рекомендації для психологів, соціальних педагогів, вчителів навчальних закладів, батьків щодо психопрофілактики девіацій у поведінці підлітків.

Методи дослідження. Для розв'язання дослідницької проблеми був застосований комплекс методів, який зумовлено предметом, метою та завданнями дослідження. До комплексу увійшли: теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація психолого-педагогічної літератури з метою визначення науково-теоретичного підґрунтя дослідження; емпіричні – анкетування, тестові методики: «Визначення акцентуації характеру» (К. Леонгард та Х. Смішек), «Діагностика стану агресії у підлітка (А. Басс-А. Дарка), модифікована методика «Незавершених речень», анкетування для батьків. Статистичні – обробка експериментальних даних.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані у процесі індивідуальних та групових психологічних консультацій; розроблена тренінгова програма може бути застосована у практичній роботі з підлітками. Результати роботи можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях з проблеми деліквентної поведінки особистості, проявів агресивності у підлітків та під час організації профілактичної та корекційної роботи девіантних проявів підлітків психологами, соціальними педагогами, а також представниками ювенальної поліції у роботі з неповнолітніми правопорушниками.

Експериментальна база дослідження. Дослідження було проведено на базі Дунаєвецького навчально-виховного комплексу та Дунаєвецької загально-освітньої школа № 4. Вибірку склали учні підліткового віку (13-16 років), в загальній кількості 30 осіб.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювалися на VIII Міжнародній науково-практичній конференції

«Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі», 15 лютого 2023 р., м. Кам'янець-Подільський; XII Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Молодь у сучасній психології», 20 квітня 2023 р., м. Суми,

Публікації. Психологічні особливості дітей підліткового віку, схильних до правопорушень. *Молодь у сучасній психології*: матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 20 квітня 2023 р. Суми, 2023. С. 30–32.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (70 найменувань) та додатків. Загальний обсяг – 90 сторінки.

ВИСНОВКИ

1. За допомогою проведеного дослідження нами виявлено, що підлітковий вік – один із найбільш складних періодів розвитку людини. Не дивлячись на відносну короткочасність (з 11 до 16 років), він багато в чому визначає усе подальше життя особистості. Саме в підлітковому віці відбувається формування та становлення психологічних характеристик особистості, зокрема характеру та поведінки. У цей період відбувається перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності, бурхлива гормональна перебудова організму, що в свою чергу робить підлітка особливо уразливим і податливим до негативних впливів соціального середовища. Дух бунтарства у підлітковому віці часто набуває деструктивних форм, при чому йдеться про деструктивність як для самого підлітка, так і для соціуму. В зв'язку з цим можуть мати прояви девіацій, відхилень у поведінці у цьому віці. Все більше неповнолітніх втягуються у злочинність, скоюють правопорушення.

2. Визначено, що схильність до правопорушень у неповнолітніх обумовлена їх індивідуально-психологічними та соціальними особливостями. Відхилення у поведінці підлітків найчастіше пов'язане не з одним, а кількома факторами у комплексі. Провівши теоретичне дослідження проблеми, нами виокремлено групу причин, які спричиняють девіантну поведінку неповнолітніх, зокрема їх схильність до правопорушень: соціально-економічні: зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, безробіття, зниження рівня соціальної безпеки, доступність алкоголю та тютюну для неповнолітніх, зниження морально-етичного рівня населення, поширення кримінальної субкультури, негативний вплив засобів масової інформації, лібералізація статевої моралі. Психолого-педагогічні: вікові закономірності становлення та розвитку особистості підлітка (підліткова криза, загострення акцентуацій характеру, потяг до самоствердження), нервово-психічні порушення (психопатії, олігофренія у формі дебільності, шизофренія в стані стійкої ремісії, епілепсії, органічні захворювання центральної нервової

системи, остаточні прояви черепно-мозкових травм, хронічний алкоголізм та наркоманія), особистісні характеристики (конфліктність, запальність, агресивність, імпульсивність, примхливість, підвищена тривожність, низька самооцінка, інфантилізм), неблагополуччя в родині (конфлікти, насилля) неправильне виховання (неефективні – авторитарний, ліберальний та потуральний стилі виховання), вплив мікросередовища (низький статус підлітка у класному колективі, приналежність до молодіжної субкультури, в якій дозріває протиправна поведінка), слабка система позашкільної зайнятості підлітків. Усі вони мають чітку тенденцію до загострення і поглиблення в сучасній період.

3. Проведено експериментальне дослідження щодо виявлення підлітків, схильних до правопорушень, їх особистісних характеристик та соціальних впливів. На основі результатів виявлено, що 89% підлітків потребують уваги та підтримки з боку батьків. Найбільш неприємними для підлітка виявилися проблеми вдома та в школі (85%), бояться вони проблем з представниками поліції (6%). Своє становище в сім'ї сприймають по різному, існувало багато тверджень: що дитина для батьків неначе іграшка, якою зручно маніпулювати та керувати (5%); дитина являється основною причиною усіх конфліктів у сім'ї (8%). Були також і позитивні відповіді, що дитина це продовження роду та щастя (11%). Плани на майбутнє більше матеріальні: бути фінансово стабільним (75%); мати гарну роботу та незалежність від батьків (68%); мати щасливу сім'ю, злагода та любов вдома (94%); щоб батько не зловживав алкоголем (27%); позиція лідера у колективі (3%). Від вчителів підлітки очікують повного взаєморозуміння, та наполягають, щоб педагоги розуміли, що у них такий критичний вік, та допомагали їм подолати цю кризу, а не жили лише своїм предметом.

Визначено, що для більшості підлітків притаманні яскраво виражені форми агресії: вербальна агресія (80%), негативізм (70%), образливість (65%). Найменші показники виявлено щодо слабо вираженої форми агресії: фізична агресія виявлена 15 % підлітків, опосередкована (10 %), підозрілість (15%),

почуття провини (40%). Отримані результати щодо особистісних характеристик підлітків дають підстави для формування в учнів схильності до порушення поведінки, прояву негативізму у стосунках із дорослими, підліткового протесту та демонстрації своєї дорослості.

У 27% підлітків найбільш виражені риси демонстративного типу характеру, якому властиве легкість встановлення контактів, прагнення влади, лідерства, конфліктність, самовпевненість та завищені вимоги до інших. Інший тип акцентуацій, що також виділився немалою кількістю балів, це збудливий (23%), що характеризується надмірною збудливістю, підвищеною конфліктністю та екзальтований тип (16%), якому притаманне бажання підлітків мати багато друзів, адже авторитет батьків та вчителів відходить на другий план, а однолітки та друзі на перший. За результатами експерименту нами визначено, що більшість (76%) підлітків схильні до правопорушень і 24% підлітків не є схильними до протиправної поведінки.

За результатами проведеного з батьками анкетування, ми отримали такі результати: в більшості сімей (60%) пропагує авторитарний стиль батьків, вони не прислухаються до думки своїх дітей та вважають, що завжди праві та знають що краще для їх дітей. В рівних кількостях розділилися ліберальний (20%) та демократичний (20%) стилі виховання. Щодо визначення інформованості батьків про оточення своєї дитини та про її місце знаходження у вільний час, то 37% відповідей вказують на те, що батьки не достатньо цікавляться про своїх дітей та не знають з ким вони проводять свій вільний час, і 63% батьків відповіли, що знають як і з ким їх дитина використовує свій вільний час. Також більшість батьків погано знають, що їх дитині є найбільш цікавим, чи має вона друзів у класі, чи турбують її якісь підліткові переживання. Лише 60% батьків цікавляться потребами, інтересами та внутрішнім світом своєї дитини, 40% батьків в силу високого ступеня зайнятості не втручаються у внутрішній світ своїх дітей. На запитання, що би ви зробили, якби знали, що ваша дитина краде – 77% батьків відповіли, що провели б профілактичну бесіду та заставили повернути вкрадене, а 24% батьків фізично покарали б дитину, щоб більше у

неї не виникало такого бажання. Ця статистика дає можливість визначити загальні показники впливу батьків на формування особистості підлітка: позитивний вплив батьків на дітей у 70% сімей, негативний вплив у 30% сімей. На підставі отриманих даних, можна зробити висновок, що багато хто з батьків не приділяє значної уваги спілкуванню зі своїми дітьми, хоч це є першоосновою формування схильності до правопорушень.

4. На основі результатів проведеного дослідження нами було розроблено соціально-психологічний тренінг, спрямований на профілактику та розвиток позитивних поведінкових реакцій у підлітків схильних до правопорушень та рекомендації для психологів, соціальних педагогів, вчителів навчальних закладів та батьків щодо психопрофілактики девіантної поведінки у підлітків. Визначено, щоб запобігти такому негативному явищу, як прояв девіацій у поведінці підлітків, необхідно проводити профілактичну, інформаційно-просвітницьку, корекційно-розвивальну роботу серед неповнолітніх та їх батьків, педагогів, яка включає в себе низку організаційних та виховних заходів щодо розвитку моральних норм та позитивних поведінкових реакцій у підлітків. Ця робота носить комплексний, системний і послідовний характер. Ефективність цієї роботи залежить насамперед від узгодженої діяльності всіх осіб, причетних до виховання неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апетик Н.М. Соціально-психологічні фактори виникнення та шляхи подолання девіантної поведінки. *Індивідуальний підхід до особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку в навчально-виховному процесі*: матеріали обласної науково-практичної конференції. Чернівці: Прут, 2000. С. 104–109.
2. Балабанова Л.М. Соціально-психологічні аспекти формування девіацій у підлітків та шляхи їх попередження. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика*. К.: Міленіум, 2002. 424 с.
3. Барна М.М., Триза А.С. Інформаційно-методичні матеріали для організації роботи з батьками. Львів. 2002. С. 45–68.
4. Безпалько О., Савич Ж. Сплікуємось та діємо: навч.-метод. посіб. К.: Навчальна книга, 2002. 112 с.
5. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
6. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наукове видання. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
7. Бойбіна Ю.В. Авторська корекційно-розвивальна програма «Розвиток самопізнання та впевненості в собі у дітей 10–12 років». Харків, 2007. 81 с.
8. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій. К., МАУП, 2001. 96 с.
9. Брієр Дж., Кетрін С. Основи травмофокусованої психотерапії. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. 440 с.
10. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
11. Булах І.С., Алексеева Ю.А. Моральне зростання підлітків: сучасні технології консультативної діяльності: навч. посіб. Київ, 2010. 223 с.
12. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавничий центр Академії, 2003. 576 с.

13. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до її одужання. Львів: Видавництво «Старого Лева», 2015. 416 с.
14. Гончаренко Т. Робота психолога з батьками. К.: Шкільний світ, 2006. 112 с.
15. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості: монографія. Дрогобич: Коло, 2008. 480 с.
16. Гурлева Т.С. Безвідповідальність як складова важковихованості підлітків. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. К.: Міленіум, 2002. С. 4–24.
17. Дембицька Н.М., Зубіашвілі І.К., Лавренко О.В., Мельничук Т.І. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: монографія. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 346 с.
18. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
19. Іванова В.В. Прояви агресивності у підлітковому віці. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С. 12–18.
20. Капська А.Й. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення. К.: ДЦССМ, 2003. 184 с.
21. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 468 с.
22. Капська А.Й. Соціальна робота: психологічний аспект: навчальний посібник. К., 2004. 352 с.
23. Капська А.Й. Технології соціально-педагогічної роботи: навчальний посібник. К., 2000. 372 с.
24. Кісарчук З.Г., Єрмусевич О.І. Психологічна допомога сім'ї. К.: Главник, 2006. 128 с.
25. Козубовська І.В., Товканець Г.В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в

- процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород, 2000. 195 с.
26. Кононенко Н. Сім'я як осередок формування культури поведінки. *Рідна школа*. 2006. № 3. С. 24–28.
27. Коробова О. Планування майбутнього – шлях до успіху. *Психолог*. 2010. № 45. С. 36–42.
28. Корсакевич В.В., Терлецька Л.Г. Соціально психологічний тренінг як засіб корекції девіантної поведінки особистості. Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика. К.: Міленіум, 2002. 424 с.
29. Кравченко Т. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. *Соціальна психологія*. 2006. № 2 С. 142–150.
30. Кравчук Л. Світ емоцій: корекційно-розвивальна програма для підлітків. *Психолог*. 2010. № 17. С. 23–31.
31. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції: навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закладів. Суми: ВТД «У», 2006. 384 с.
32. Купа І. Клуб лідерів: корекційно-розвивальна програма для підлітків. *Психолог*. 2011. №13. С. 14–17.
33. Лучинкіна А.І. Профілактика девіантної поведінки. Ч. 1. К., 2008. 128 с.
34. Лютий В.П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: навч. посіб. К.: Академія праці і соціальних відносин, 2000. 50 с.
35. Максименко С. Д., Медведєв В. С. Юридична психологія: підручник. Київ: Слово, 2018. 448 с.
36. Максимова Н.Ю. Психологічні аспекти роботи з неповнолітніми, які знаходяться в місцях позбавлення волі. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають в місцях позбавлення волі. К., 2003. С. 33–40.
37. Максимова Н.Ю., К.Л. Мілютіна К.Л., Піскун В.М. Патопсихологія підліткового віку. К., 2008. 192 с.
38. Максимової Н.Ю., Грись А.М., Максим О.В. Психологічні реалії становлення особистості підлітка: сучасність та перспективи. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 95 с.

- 39.Матвеева М.П. Психологічні механізми формування девіантної поведінки. *Церква, сім'я і школа у розв'язанні проблем виховання підростаючого покоління*. Кам'янець-Подільський, 2007. С. 7–30.
- 40.Медведев В.С. Психологія злочинної діяльності: навч. посіб. Київ: Атіка, 2012. 204 с.
- 41.Мілютіна К. Психологія сім'ї. Техніки раціонально-інтуїтивної психокорекції родини. К.: Главник, 2007. 144 с.
- 42.Мякцінова Я. Профілактика негативних явищ серед молоді й підлітків. *Шкільний світ*. 2010. С. 29–30.
- 43.Нікітіна Є.І. Вплив типу сім'ї на розвиток акцентуацій характеру у дитини. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. К.: Міленіум, 2002. С. 42–54.
- 44.Ніколаєнко І.А. Суїцидальна поведінка підлітків. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. К.: Міленіум, 2002. С. 24–28.
- 45.Ніколенко О.С. Профілактика й корекція девіантної поведінки підлітків. Чернівці: Рута, 2004. 80 с.
- 46.Оржехівська В.М. Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. К.: Знання, 2000. 264 с.
- 47.Павлик О.М. Дослідження мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. К.: Міленіум, 2002. С. 69–78.
- 48.Панасенко Е, Макаренко А, Стрижак Р. Проблема девіантної та делінквентної поведінки у неповнолітніх правопорушників: психолого-педагогічний аналіз. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2020, №. 1 (99), С. 304–310.
- 49.Пастух Л., Страшнюк Ж. Науково-методичні аспекти та нормативно-правові засади організації роботи практичних психологів, соціальних

- педагогів закладів освіти: інформаційно-методичний посібник. Хмельницький, 2013. 277с.
- 50.Пересунчак О. «Важкі» діти та їхня поведінка. *Психолог*. 2006. № 9. С. 8–11.
- 51.Подоляк Л.Г., Главник О.П. Основи педагогічної психології. К.: Главник, 2006. 112 с.
- 52.Полякова Г.В., Кружева Т.М. Подолання тривожності в шкільному середовищі. *Психолог*. 2005. № 2. С.10–13.
- 53.Пріб Г.А. Соціально-психологічні особливості формування самосвідомості підлітків з адиктивною поведінкою у конфліктних родинах. *Psychological journal*. 2019. Vol. 5. Issue 12. С. 182–193.
- 54.Романовська Д. Технології роботи з батьками. К.: Главник, 2007. 128 с.
- 55.Романовська Д., Собкова С. Робота з підлітками , схильними до суїциду. *Психолог*. 2006. № 15. С. 26–29.
- 56.Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. К., 2005. 360 с.
- 57.Седих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток: навч. посіб. З психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-е вид., доп., К.: Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.
- 58.Синьова В.М. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі. К., 2003. 222 с.
- 59.Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. К. Каравела, 2009. 400 с.
- 60.Терлецька Л.Г. Основи психодіагностики: навчальний посібник. К.: Главник, 2006. 144 с.
- 61.Титаренко Т.М. Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя: монографія: Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 160 с.

- 62.Тікоцька Г.Є. Робота з родиною як умова ресоціалізації дітей та підлітків з девіантною поведінкою. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. К.: Міленіум, 2002. 424 с.
- 63.Ткачук А. Агресія як форма прояву девіантної поведінки. *Психолог*. 2010. № 45. С. 38–47.
- 64.Трофімчук Н.Д., Козяк А.Я. Психологічні особливості схильності до прояву делінквентної поведінки у підлітків. *II Науково-практична конференція «Реформування та розвиток гуманітарних та природничих наук»* (м. Полтава, 22-23 травня 2020 року). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2020. Ч. 2. С. 66–69.
- 65.Трофімчук Н.Д., Козяк А.Я. Психологічні особливості делінквентної поведінки підлітків: навч. посіб. Херсон, 2021. 125 с.
- 66.Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навчальний посібник. К.: ДЦССМ, 2002. 132 с.
- 67.Фрасолович Т. Попередження конфліктів у школі. *Психолог*. 2007. № 44. С. 23–25.
- 68.Хархан О. Стосунки батьків, дітей, та їх вплив на поведінку підлітків. *Соціальна психологія*. 2003. № 4. С. 139–142.
- 69.Шишко Н.С. Психологічне благополуччя в уявленнях сучасних старшокласників. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 35(38). К., 2015. С. 258–268.
- 70.Яковенко С.І., Максимова Н.Ю., Мороз Л.І., Мороз Л.А. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: навч. посіб. Київ: Вид. Паливода А.В., 2006. 260 с.